

Белодробна туберкулоза

Кои са най-съществените акценти в етиологията, епидемиологията, патоморфозата и диагностиката?

Доц. Асен Златев,¹ г-р Атанас Златев²

¹УМБАЛ „Александровска“, София; ²СБАЛББ „Св. София“, София

Етиология

Туберкулозните бактерии се отнасят към рода *Actinomyces* и групата на киселинно-устойчивите бактерии. Те са два вида: патогенни – причиняващи туберкулоза, проказа, риносклерома, и непатогенни – сапрофити у човека. Туберкулозните бактерии проникват във всички тъкани и органи при заболяване: бели дробове, бъбреци, менинги и др. и могат да се открият съответно в храчки, урина, ликвор, гной от фистулите при ставна локализация.

Качества на туберкулозния бактерий

■ изключителна жизнеспособност и устойчивост спрямо въздействие на физически, химически и биологични агенти; при изсушаване на 0°C, на тъмно и в канални води живеят до 300 дни; при 70°C до 20 минути; при 80°C до 5 минути; при пряка слънчева светлина живеят 6 до 8 часа; ултравиолетовите лъчи имат бактерицидно действие върху тях.

■ размножаване: чрез просто напречно деление (в каверната); чрез разпадане на зърна (при неблагоприятни условия); в лабораторна обстановка върху специални хранителни среди – Льовенщайн за 3–6 седмици, а при бързата посявка на Калфин за 20 дни.

Туберкулозният бактерий е грам-положителен, оцветява се по Ziel-Nielsen виолетово и се изобразява във формата на пръчици дълги 0.8–6.5 микрона.

Източници на туберкулозата и пътища за проникването на туберкулозната инфекция в човешкия организъм

Туберкулозният бактерий е облигатен паразит. Източници на инфекция са болни от туберкулоза хора и животни. Един бацилоотделител при открита форма на белодробна туберкулоза

отделя за 24 часа до 7 милиарда туберкулозни бактерии. Опасни са храчки, пръски при кихане, урина, гноен секрет. При генерализирана туберкулоза в майчиното мляко, при болна плацентата преминават в плода. Опасност представляват скритите бацилоотделители при затворени и други форми на белодробна туберкулоза.

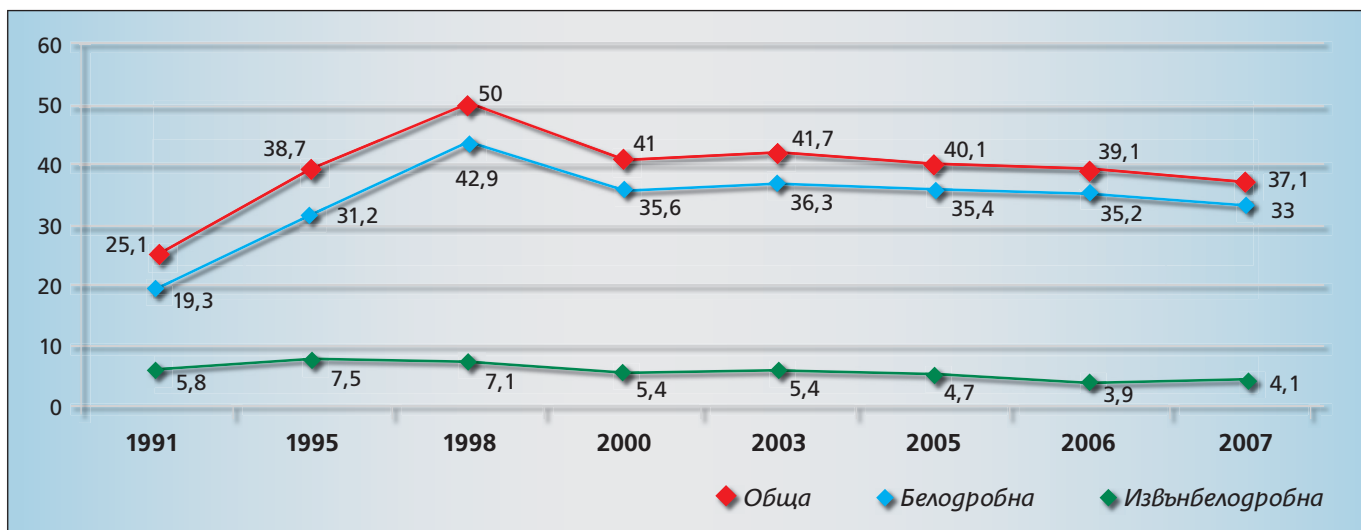
■ пътища на проникване: горни дихателни пътища (аерогенна инфекция) – 85–90%; храносмилателен тракт (ентерогенна инфекция); смесен – непряк аеро-лимфен път; кожата. Най-често с капкова инфекция – 1 капка съдържа 30–600 ТБ; прахово заразяване – засъхнали и стрити на прах храчки; ентерогенно заразяване – общи съдове, четки за зъби; хранително заразяване – чрез сурово мляко; аеролимфен път – сливиците, шийни и торакални лимфни пътища, бронхогенити; кожата – само при наранена кожа от виме при гоячи, инокулирана първична ТБК – възможен трансплацентарен път само при болна плацентата.

Фактори, влияещи върху реактивността на организма за развитието на туберкулозната инфекция

Белодробната туберкулоза е общо инфекциозно заболяване, роля изграят: туберкулозният бактерий; макроорганизмът, т.е. човешкият организъм; околната среда. За да се появи туберкулозно заболяване, са необходими вирулентни и патогенни ТБ; организъм с по-малка защита или с по-голяма чувствителност към ТБ; БЦЖ-ваксина предизвиква само защитни реакции, а не заболяване.

Епидемиология

Анализът на епидемиологичната и клиничната характеристика на белодробната туберкулоза сега показва една нерадостна картина.

Фиг. 1. Заболеваемост от туберкулоза в България за периода 1990–2007 г. (на 100 000 жители)

Налице е тенденция за увеличаване на броя на заболелите от белодробна туберкулоза хора от 1990 г. до сега. Средно у нас боледуват около 40 на 100 000 души население. Значително по-голям е броят на заразносителите. Променени са клиничните и рентгенморфологичните форми на болестта, обусловени от нейната патоморфоза.

Това налага решаването на редица клинично-диагностични проблеми.

Мисълта на Хераклит „Всичко тече, всичко се изменя“ с пълна сила се отнася и за епидемиологията и клиниката на туберкулозата.

През последните 10 години на изминалия век настъпиха резки политически, икономически и социални промени в страната ни. Те наложиха и своя отпечатък върху здравето състояние на

българското население. Социално-икономическата и политическата криза доведе до снижаване на жизнения стандарт на населението и до нарастване на социално значимите заболявания, в това число и на белодробната туберкулоза.

За периода 1985–1990 г. заболеваемостта от белодробна туберкулоза в България бележи трайна тенденция за намаление. През 1990 г. тя достигна най-ниската си стойност – 19.3 на 100 000 души население, която е по-ниска от заболеваемостта във високо развити държави като Германия, Франция, Италия и др. В Япония заболеваемостта от белодробна туберкулоза през 1990 г. е 43.1 на 100 000 души.

След 1991 г. тенденцията се прекъсва и заболеваемостта от белодробна туберкулоза в България започва да нараства, като за 1998 г. тя достига 49.9 на 100 000 души население, което е едно от челните места в Европа. През 2001 г. тя е 42.2 на 100 000 души, а през 2003 г. – 36.3 (фиг. 1). Подобна тенденция бележи и общата заболеваемост от туберкулоза – за 1998 г. тя е 50 на 100 000 души, при 25.1 за 1991 г., за 2001 г. се отбелязва намаление до 48.0 на 100 000 души, за 2003 г. – 41.7, 2006 г. – 39.1, 2007 г. – 37.1.

Методични указания

По данни на Националния център по здравна информация (НЦЗИ) заболеваемостта от туберкулоза в страната през 2007 г. е 37.1/100 000, смъртността е 3.5/100 000. За сравнение, разпространението на случаите с туберкулоза в страните от Европейския съюз през 2006 г. е 17 на 100 000, а смъртността варира от 0 до 9.6 на 100 000 (по данни на Euro TB).

В последните години е налице негативна тенденция на зачестяване на тежки форми на

Област	2003 г.	2004 г.	2005 г.	2006 г.	2007 г.
Видин	50.0	75.8	62.2	92.8	72.1
Враца	62.8	54.1	69.2	59.8	64.1
Габрово	63.5	77.4	70.3	53.3	56.0
Кюстендил	69.8	74.0	63.2	69.2	76.7
Монтана	54.8	64.6	71.8	65.9	43.0
Перник	57.1	46.8	50.8	47.7	58.9
Търговище	59.0	39.3	41.2	29.7	39.7
Хасково	49.0	47.2	52.8	48.2	38.0
България	41.7	42.4	40.1	39.1	37.1

Табл. 1. Заболеваемост от туберкулоза на 100 000 население по области с по-голяма от средната за страната за периода 2003–2007 г.

белогробна туберкулоза, на пациенти с мултирезистентна туберкулоза (MDR-TB), както и бавно нарастване на заболяемостта от туберкулоза при децата. Множествената резистентност, която възниква главно при неправилно провеждане на лечението от туберкулозата, е проблем, който може да придобие значителна важност в страната.

Основна причина за повишаващото се бреме на туберкулозата в страната (табл. 1) е подценяване на заболяването (забавено откриване на случаите, късно поставена диагноза и неадекватно лечение).

Патоморфоза

В клиничен аспект патоморфозата на белогробната туберкулоза – естествена и индуцирана (терапевтична), се изразява в:

1. Зачестяване на случаите с нетипична симптоматика.
2. Необичайна локализация на измененията в белите дробове с изява на нехарактерен рентгенов образ.
3. Намалено или скрито бацилоотделяне.
4. Увеличена заболяемост от белогробен рак, променен микробен спектър на инфекциите в белите дробове, съчетаване със заболявания, протичащи с тежка имunosупресия, като колагенози, неоплазми, СПИН, хроничен алкохолизъм и наркоманни зависимости, които рязко променят клиничната характеристика на белогробната туберкулоза на сегашния етап.

Заличават се някои класически отлики между белогробната туберкулоза и хроничните неспецифични възпалителни заболявания на белите дробове, при което диагностичните грешки достигат 30%.

Търсенето и предоверяването на класически „типични“ за белогробната туберкулоза и ХНБЗ, клинични, рентгенови и лабораторни белези води до хипо- или хипердиагностика на заболяването. Сега по-често се наблюдава хиподиагностика на белогробната туберкулоза за сметка на белогробния карцином, главно поради подценяване на проблема, патоморфозата на туберкулозата и недостатъчната фтизиатрична „насоченост“ на клиницистите.

Многообразието на клиничните маски, под които протича белогробната туберкулоза на сегашния етап, а именно имитирайки колагеноза (най-често луповисцерит), идиопатична фиброза, БТЕ, белогробен карцином, имунологичен синдром, неспецифичен за отделна нозологична единица, пневмония, кръвни заболявания и др.

утвърждават необходимостта от обективизиране на заболяването чрез микробиологични, хистологични, цитологични, имунологични и др. диагностични методи и изследвания.

Диагностични методи

Досегашният практически опит показва, че целенасоченото диагностично търсене при използването на съвременни методи на изследване може да се избегне както хипер-, така и хиподиагностиката на белогробната туберкулоза. Имунологичните изследвания (туберкулинови проби, РБТЛ, както и изследване на някои от имуноглобулините, определяне на активността на АДА (агенозингеаминаза) в кръвта и плевралния пунктат), допринасят за изясняване на онези форми на белогробната туберкулоза, които не довеждат до образуване на каверна.

При туберкулозата на трахеобронхиалните лимфни възли диагнозата се поставя главно по клинично-рентгенологични, компютърномографски и имунологични данни. В случаите, когато диагнозата не може да бъде поставена, се прибегва до трансbronхиална или трансрахеална пункционна биопсия на лимфен възел и чрез изследване на храчки за БК при наличие на лимфно-възелна bronхиална перфорация.

В клиничната практика за поставяне на диагнозата, се използват следните диагностични методи:

Рентгеново изследване

Основен диагностичен метод, при който се използва рентгенография на белите дробове (фас, профил, томограми). При добро познаване на рентгеновите белези на туберкулозата, диагнозата може да се постави в значителен процент от случаите.

Микробиологични изследвания

Положителният резултат от директна микроскопия или посевка на храчки, плеврален пунктат, стомашно съдържимо и урина е златният стандарт за доказване на туберкулозната инфекция. При суха кашлица без експекторация, стимулиране може да се извърши със секретолитици в сиропи, таблетки и инхалации. Позитивирането на резултатите от директната микроскопия по Ziel-Nellsen се определя от числото на туберкулозните бактерии в съответния материал.

Флуоресцентна микроскопия

Този метод се извършва чрез изследване на

експекторация, биопсичен материал, бронхоалвеоларна и ендокавитарна лаважна течност чрез флуоресцентна микроскопия. Позитивирането му е най-често при инфилтративно-пневмоничните форми на белодробната туберкулоза.

Посявки върху хранителни среди

Посявки се извършват върху класическата яйчена среда на Льовенщайн-Йенсен, като резултатите се получават за срок от един до два месеца максимум. За посявки се използва също и агарова среда с растеж на бактериите до 1 месец.

Отдиференцирането на туберкулозните бактерии от различните групи видове микобактерии при т. нар. микобактериози се извършва с биохимични изследвания – ниацинов тест върху твърда хранителна среда.

Бронхологично изследване

В диагностиката на белодробната туберкулоза определено и значимо място заема ендоскопското изследване и широките възможности, които то позволява за вземане на материал за хистологично, цитологично и микробиологично изследване.

Много често при липса на експекторация или изследване на слюнка, а не на секрет от бронхите, директната микроскопия и посявките за туберкулозен бактерии са отрицателни. При тези случаи бронхологичното изследване дава следните предимства:

- Оценка на състоянието на бронхиалната лигавица и намиращите се в нея жлези и търсенето на специфични белези за преживяна или налична ендобронхиална туберкулоза.

- Възможност за вземане на качествен материал от трахеобронхиалното гърво чрез БАЛ (бронхоалвеоларен лаваж), който се изследва чрез директна микроскопия, на посявки или се използва флуоресцентна микроскопия.

- Транстрахеална и трансbronхиална тънкоиглена аспирационна биопсия (ТТАБ), за цитологично и хистологично изследване.

Този метод допринася за диагнозата на ограничените туберкулозни изменения. При белодробния туберкулом с периферно разположение диагностичен метод на избор е трансторакалната биопсия (ТТАБ). С нея се осигурява по данни на В. Ничев диагнозата в 25% от случаите при хроничните форми на хематогенно-дисеминираната белодробна туберкулоза. При тези форми обикновено по-малко се засягат върхово подключичните полета на белите гробове

и отдиференцирането на туберкулозата от групи грануломатозни процеси е трудна.

- Четкова и катетърна биопсия при ФБС, която дава възможност за цитологично изследване на материала.

Имунологични изследвания

Туберкулинова проба (Манту)

Извършва се с 5 МЕ РРД и се отчита диаметър на инфилтратата на 72-ия час. При хиперергично Манту (наг 15 мм), оценявайки и групи клинични белези на интоксикационния синдром, съмнителен за туберкулозна интоксикация, се започва химиопрофилактика с Rimicid или Tubocin или с два препарата при по сигурни данни по преценка на пневмо-фтизиатъра.

Лимфоцитна бласттрансформация РРД (РБТ)

Отчита се относително специфична реакция на имунната система, при която под действието на специфични антигени на ТБ зрелите лимфоцити се трансформират в лимфобласти – *нискодиференцирана пролиферация*. Нормалната стойност на РБТ е до 3%. Стойностите наг 3% показват, че организъмът е в контакт със специфичен антиген, независимо с какво е изследвана имунологичната реактивност – *неспецифичен митоген* – фитохемаглутинин, специфичен туберкулин или пречистен туберкулинов дериват (РРД). Важна особеност при изследването е контролиране на спонтанната лимфоцитна бласттрансформация без прибавянето на антиген.

Изследване на активността на аденозиндеамината (АДА) в кръвта и плевралния пунктат

АДА е ензим, който участва в цикъла на разграждането на пурините, превръщайки аденозина в инозин. Поради по-високата му концентрация в Т-лимфоцитите, АДА индуцира превръщането на моноцитите в макрофаги. Използвайки високата активност на ензима при заболявания със стимулиран клетъчен имунитет, каквато е и туберкулозата, изследването и отчитането на повишени стойности на АДА наг 20 U/L допринася за диагнозата на туберкулозата и най-вече за туберкулозния плеврит и менингит.

Серологични, радиометрични и имунохроматографски изследвания

Чрез тези изследвания се определя нарастването на титъра на антителимата срещу специфичните антигени на ТБ.

Hexagon TB и TB-Check1

Чрез метода на имунохроматографски принцип се определят стойностите на **IgG**, **IgA** и **IgM** антителата за 10 минути в кръв, серум или плазма.

*ВАСТЕС 460 TB**

Принципът на метода се състои в радиометрично отчитане на растежа на туберкулозните бактерии. При положителен растеж може да се изследва лекарствената чувствителност или резистентност. Времето за изолиране на *M. tuberculosis* е средно за 8 дни, а времето за определяне на лекарствената чувствителност е 5 дни. Подобни резултати се получават и със системата *Septi-Check*.

Имуносорбентен тест – ELISA

Методът се основава на принципа на изследване на специфични антитела, продуцирани от действието на някои антигени на *M. tuberculosis*.

Хроматографски методи

■ *Газова хроматография.* *M. tuberculosis* съдържа в своята външна капсула туберкулостеаринова киселина. Методът служи за определяне на съдържанието на тази киселина в микроорганизма, в случая в ТБ. Той е с изразена чувствителност, но с ниска специфичност, особено когато е необходимо да се отграничи *M. tuberculosis* от атипичните микобактерии. Този му недостатък го прави твърде рядко използваем в клиничната практика.

■ *Течна хроматография.* Основава се на принципа на отделяне на миколовата киселина в микобактериалните култури. В сравнение с газ-хроматографския метод той притежава по-висока специфичност.

Полимеразна верижна реакция (PCR)

Методът е сравнително нов с ограничена приложимост у нас по различни причини. Основава се на принципа на доказване DNA на ТБ *in vitro*. При този метод са налице редица недостатъци, което е една от причините за по-рядкото му използване у нас. Те са:

■ Контаминация на клиничните проби с *M. tuberculosis* DNA – продукт от лабораторията, където се провежда изследването PCR. Това може да доведе до фалшиво положителни резултати.

■ PCR-методът не може да определи разликата между живи и мъртви микроорганизми, в случая ТБ.

■ Методът не определя чувствителността и резистентността на ТБ към приложените туберкулостатици.

След откриването на PCR се очерта широка перспектива и за диагностиката на микобактериалните инфекции, причинявани от *M. tuberculosis*, *M. bovis*, *M. microti*, *M. africanum* (Хр. Найденски).

Квантиферонов тест

1. Количествено определяне на функционалната активност на Т-лимфоцитите чрез лимфопролиферативни отговори (ЛПО), определена чрез Стимулационен индекс (СИ):

■ ЛПО на Т-лимфоцитите към фитохемаглютинин (ФХА);

■ ЛПО към ко-стимулация с ФХА и интерлекин-2.

2. Количествено определяне на лимфоцитната активация:

■ Спонтанна (едночасова) лимфопролиферация (СЛП), измерена в **срм** (импулси на разпад в минута);

■ Спонтанна (144-часова) лимфопролиферация.

3. Определяне на наличието на специфична сенсбилизация към MBT (или MAC-комплексна) чрез измерване на продукцията на JFN=g – след лимфоцитна стимулация *in vitro* с PPD от *M. tuberculosis*, *M. bovis* и *M. avium*. Резултатите се представят в проценти (положителен специфичен отговор и разграничаване между MBT и MAC-комплексите).

4. Определяне на функционалната активност на полиморфонуклеарните фагоцити като продукт на формазин съдържащи неутрофили чрез нестимулиран и стимулиран NBT-тест.

Бърз диагностичен тест за туберкулоза

От десетилетия насам единственият бърз тест за туберкулоза беше киселинно-скоростната натривка, която е нечувствителна и неспецифична. От това следва, че разработването в последно време на два диагностични теста, идентифициращи *M. tuberculosis* в клинични условия в рамките на 24 часа, представлява значителна крачка напред.

Усилен пряк тест за *M. tuberculosis* (MTD, Gen-Probe Inc., СанДиего, САЩ) усилва и регистрира рибозомна РНК, а *AMPLICOR M. tuberculosis* тест (Roche Molecular Systems, Branchburg, NY) усилва и регистрира *tuberculosis* DNA. В образци от храчката с положителна скоростно-киселинна натривка и двата теста проявяват чувствителност и специфичност над 95%. В образци

Общо	Етиологично потвърдени 78.80%	Клинико-рентгенологични данни 21.20%	
Туберкулоза на бронхиалните лимфни възли	Клинико-рентгенологични данни 98%	ТПБ на лимфен възел; изследван е на хрчка или биопсичен материал при перфорация 2%	
Хематогенно-дисеминирана туберкулоза	Микробиологично изследване на хрчки и БАЛ 61.50%	Трансбронхиална биопсия 20.80%	Клинико-рентгенологични данни 17.70%
Огнищна туберкулоза	Микробиологично изследване на хрчка, БАЛ и материал от ТТАБ 70.30%	Клинико-рентгенологичен, имунологичен и терапевтичен тест 25.90%	Трансбронхиална биопсия 3.80%
Инфилтративно-пневмонична туберкулоза	Микр. от хрчки, БАЛ, ендокавитарен лаваж, хистологично 90.50%	Клин.-рентг. данни, имунологичен и туберкулозостатичен тест 9.50%	
Туберкулом	Директна микроскопия или посевка на хрчка 32.10%	Микробиологично изследване на материал от ТТАБ 25%	
Туберкулезен плеврит	Плеврална биопсия или микробиологично изследване на плеврален пунктат 46.30%	Клинико-рентгенологичен, имунологичен и терапевтичен тест 53.70%	

Табл. 2. Анализ на диагностичните методи, използвани при 686 новоткрити възрастни болни от туберкулоза

с отрицателна скоростно-киселинна натрипка специфичността остава над 95%, чувствителността обаче варира от 40 до 77%.¹⁻⁵ Тези тестове са подходящи за употреба при положителни скоростно-киселинни натрипки на материал, взет от пациенти с антитуберкуозна терапия повече от 7 дни.

Молекулярна диагноза на туберкулозата

Молекулярно-биологичните методи за диагностика на инфекциозния процес започнаха своето развитие още през 70-те години предимно чрез откриване на специфични генни последователности в микроорганизмите. На тази база бяха създадени т. нар. „ДНК-сонди“ за идентифициране и на микобактериите. Въпреки че употребата на тези сонди дава диагностичен резултат за кратко време, те проявяват чувствителност едва когато броят на бактериите достигне 10⁵ до 10⁶ КОЕ. Ето защо те са неприложими за клинични цели, където броят на бактериите в изследвания материал често пъти е минимален и недостатъчен.

Методите с усилване на нуклеинови киселини за идентификация на *M. tuberculosis* в клиничните условия намират все по-широко приложение като средство за диагноза на туберкулоза. Събраните в последно време данни от клинични оценки, направени при нормални лабораторни условия, показват, че тези молекулярни методи са бързи и чувствителни, но все пак отстъпват на културелните по отношение на чувствителност и специфичност.

Няколко изследвания съобщават за висока специфичност, но променлива чувствителност на Усилен пряк тест за *M. tuberculosis* (AMTDT, Gen-Probe), основан на усилена рибозомна рибонуклеинова киселина (rRNA) и Amplicor *M. tuberculosis* тест (Amplicor, Roche), основаващ се на усилване на дезоксирибонуклеинова киселина (ДНК) за диагностициране на белодробна туберкулоза.

В ежедневната практика на специализираните болници по белодробни болести и туберкулоза най-широко приложение намират микробиологичните, рентгеновите, имунологичните и бронхологичните изследвания. Тяхната достоверност за отделните клинични форми на белодробната туберкулоза е представена в табл. 2.

Литература

1. Василева Й., Г. Ташев, Състояния и перспективи в развитието на заболяване от ТБК в България за периода 1985–2000 г., *Мед. Магазин II* 1999; 2.
2. Златев, А., К. Дичев, По някои проблеми на клиничното протичане и класификация на туберкулозата. *Пневмология и фтизиатрия*, 1997; 3–4, 17–23.
3. Ничев, В., К. Дичев, Съвременна диагноза и диагностични грешки при белодробна туберкулоза, *Пневмология и фтизиатрия*, 1997; 3–4, 3–9.
4. Ничев, В., Диференциална диагноза на белодробните болести. *Медицина и физкултура* 1994, 149–158.
5. Ничев, В., Патоморфоза на белодробната туберкулоза у възрастни, Докт. дис. 1987; 390.
6. Ничев, В., Съвременна диагноза и лечение на белодробна туберкулоза, *Форум медикус* 1993; 30.
7. Стефанова Д., Химиотерапия на туберкулозата, *Пневмология и фтизиатрия* 1997; 3–4, 28–33.

Пълната библиографска справка е на разположение в издателството и може да бъде представена при поискване.